Jagadish
Jagadishyavachhedakatwa-
nirukti
जागदीशयवच्छेदकत्वा निरुक्ति
Sanskrit-
Paper - Handwritten
1930 Sambat (146 years old)
9 Folio
14.9"x6"
Complete

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

१०३४ नं ५४

॥ अथजागदीश्यवच्छेदकत्वनिरुक्तिः प्रारभ्यते ॥

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जा॰अ॰ ॥श्रीगणेशायनमः॥ नन्ववच्छेदकत्वमिह नस्वरूपसम्बन्धविशेषः सम्भवति चलघोधर्म्मी गुरौ तदभावात् प्रमेयधूमत्वकम्बुग्रीवादिमत्वघ्राणग्राह्यगुणत्वादेस्तथात्वेन
१ तेनरूपेणसाध्यतायांव्यभिचारिण्यतिप्रसंगात् नाप्यनतिरिक्तवृत्तित्वं प्रतियोगितायाः स्वरूपसम्बन्धात्मिकायाः प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वेन धूमत्वादेरपि तदतिरिक्तवृत्तित्वा
त्। नच तथाविधयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितासामान्यशून्यावृत्तित्वं तत् अतएवातिरिक्तसामान्याभावस्याभावे धूमत्वादेरप्यनवच्छेदकत्वापाताद्ग्रेतत्साधनमपि
साधु संगच्छतइतिवाच्यं वन्हिघटवृत्तिहृत्वतार्णीतार्णदेहनवृत्तिहृत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तिवन्हित्वादावतिप्रसंगात् एतेनान्यून
वृत्तित्वविशेषितमपि परास्तम् अतएव नानाप्रतियोगिवृत्त्यैकप्रतियोगितांगीकारेऽपि ननिस्तारः लघुरूपसमनियतगुरुरूपेण साध्यतायां सद्धेतावव्याप्तिः तादृशात
दवच्छिन्नत्वाप्रसिद्धेरिति चेन्न प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात्। स्वसमानवृत्तिकंचावच्छेदकंग्राह्यं तत्वञ्च स्वपर्य्याप्त्यधिकरणपर्याप्ति-
वृत्तिकत्वं यावत्वादिकन्तु न तथापर्य्याप्तिश्चायमेकोघटइमौ द्वाविति प्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसम्बन्धविशेषएवत्रित्वादिकमपि नद्वित्वादिसमानवृत्तिकमिति द्वित्वादिना
साध्यतायां नाव्याप्तिः घटकत्वञ्चावच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धविशेषः एवञ्च यद्धर्मावच्छिन्नेयत्र यद्धर्मान्यूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नेति वक्तव्यं तेनोक्ताव्याप्तिनिरासः। व
स्तुतस्तु तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदसंबद्धस्वविशिष्टसामान्यकत्वं स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकतत्कत्वं वा तदनतिरिक्तवृत्तित्वं वक्त-
व्यम् अतएव सत्तावान् जातेरित्यादौ जातिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकगुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्वतुल्यवृत्तिकत्वेऽपि सत्तात्वस्य नक्षतिः एवं स्वविशिष्टसम्बन्धि
निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं बोध्यं तादृशप्रतियोगिताश्च विशिष्योपादेयाः नातोगुरोरवच्छेदकत्वं विनादुष्वेच त्वं प्रतियोगित्वं सम्बन्धित्वञ्च साध्य
तावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्यमतो नसम्बन्धभेदमादाय दोषः। कालिकविशेषणताविशेषेणचसाध्यतायां तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वमनित्यतत्तद्व्यक्तित्वप्रसिद्धम् अ
भावश्चप्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः। नचमौलमिदमीयञ्च प्रतियोगिवैयधिकरण्यमनुपादेयं संयोगत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति संयोगत्वादिविशिष्टस्य वृत्तेर्गुणादिनिष्ठाभा-
वप्रतियोगितावच्छेदकद्रव्यत्वत्वद्रव्यमात्रसमवेतत्वाद्यवच्छिन्नाभाववतिचावृत्तेरव्याप्त्यतिव्याप्त्योरनवकाशादिति वाच्यं धूमवान् वन्हेरित्यादावतिव्याप्तेः नह्युत्प-
त्तिकालावच्छेदेनापि महानसादौ किंचित्संयोगेनवर्त्ततेयेनवन्हिमदयोगोलकनिष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकायोगोलकावृत्तिद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं धू-
मत्वविशिष्टस्यसंभाव्येत। प्रतियोगितयोरेकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वस्यवाविवक्षणेपुनरनुपादेयमेव प्रतियोगिवैयधिकरण्यद्वयम् यत्राधि- राम॰
करणेव्यभिचारस्तदन्यत्वत्वतदन्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वत्वसाध्यवत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वत्वादीनां साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगि- १

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तानवच्छेदकत्वाद्धेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाच्चातिव्याप्तेरनवकाशात् तथाचविशेषणताविशेषावच्छिन्नयद्धर्मविशिष्टसम्बन्धिनि
ष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं तत्संबन्धावच्छिन्नसाधनसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितासामान्येनास्तिसाधनेतद्धर्मविशिष्टसामानाधिकरण्यं व्या
प्तिरिति पर्यवसितोऽर्थः यत्रसद्धेतुविशेषेसाध्यतावच्छेदकं नप्रतियोगितावच्छेदकं तत्रैवेयंरीतिरुपादेयेत्यपिवदन्ति गौरवप्रतिसन्धानदशायामपि कम्बुग्रीवादिमान्।
नास्तीतिप्रतीतिबलात् गुरुरपिधर्मोऽवच्छेदकः प्रतियोगितायाः। नचास्यास्तत्प्रतियोगिकाभावमात्रमवलम्बनेतथाविधयत्किंचिद्व्यक्तिसत्त्वएव तादृशप्रतीतेरनुदया
त् अतएवैकघटवतिभूतले कम्बुग्रीवादिमान् नास्तीतिशब्दोनप्रमाणंप्रमाणञ्च घटसामान्यशून्ये नचेदेवंलघुरूपसमनियतानांगुरूणामव्याप्यत्तापत्तिःगुणादिगुणकर्म
न्यत्वविशिष्टसत्त्वादिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वनिष्ठायाः प्रतियोगितायालाघवेनद्रव्यादिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनैवावच्छेदात् तत्तदव॰
च्छेदकत्वेव्यक्तीनांचप्रातिस्विकरूपेणाभावानांयुगसहस्रेणापिज्ञातुमशक्यत्वात् एवंद्रव्यत्वत्वादिविशिष्टद्रव्यत्वादेरव्याप्यत्वप्रसंगोऽप्यनुसन्धेयः उपदर्शितप्रकाराणा
मपिस्वत्वादिघटितत्वेनदुर्ज्ञेयत्वात् अतएवघ्राणग्राह्यगुणत्वादिनासाध्यतायांद्रव्यत्वादेर्व्यभिचारित्वं साधुसंगच्छतद्वत्यपिकेचिदितिकृतंपल्लवितेन॥ ॥द्रव्यवच्छेदक
त्वनिरुक्तेःशिरोमणिः॥ ॥अथावच्छेदकत्वनिरुक्तिः॥ ⊕ ।दुर्ज्ञानवच्छेदकत्वमित्यत्रावच्छेदकत्वमवच्छेदकत्वपदार्थः विशिष्टसत्तात्वसमनियतस्यसत्तात्वस्यलघुनो
सत्ता × पिनविशिष्टाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वंगुणादावपिसत्तानास्तीतिप्रतीतिप्रसंगात् पृथिवीसमवेतत्वासमनियतस्यापिचसमवेतत्वस्यपृथिवीसमवेताभावप्रति
योगितावच्छेदकत्वमनतिप्रसंगात् एवंघटरूपत्वस्यासमनियतमपिरूपत्वंव्यधिकरणसंयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नघटरूपाद्यभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकमतः
समनैयत्यमकिंचित्करंयस्यावच्छेदकत्वस्वीकारेऽतिप्रसंगाद्यभावःसएवावच्छेदकइत्याशयेनाह संभवतीति अतिप्रसंगाद्यनापादकेलघौसंभवतीत्यर्थः प्रमेयधू
मत्वस्यतादृशप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधूमत्वानतिरेकादाह। कम्बुग्रीवेति नचकंबुग्रीवादिमत्त्वंकंबुग्रीवादिव्यक्तिरेवसाचप्रत्येकंहेतुमन्निष्ठा॰
भावप्रतियोगितावच्छेदिकैवेतिकुतोनिर्व्याप्तिरितिवाच्यं परम्परयासंस्थानगतकंबुग्रीवात्वादिजातिमत्त्वस्यैवसाध्यतावच्छेदकत्वात् तस्यचपरंपरयावच्छेदकत्व
कल्पनामपेक्ष्यलाघवेनघटत्वस्यैवसाक्षात्तथात्वादितिभावः ननुपृथिवीत्वतेजस्त्वादिसांकर्यात् घटत्वयदिनानात्तदानैकमपिघटत्वंकंबुग्रीवादिमत्त्वसमनियतमत
आह। घ्राणग्राह्येति घ्राणग्राह्यगुणत्वापेक्षयालघोर्ग्राह्यगंधत्वस्यैवप्रतियोगितावच्छेदकत्वादितिभावः अन्यथापरमाणौगंधत्वेनसहघ्राणग्राह्यगुणत्वस्यसमनियतत्वा
भावात् गंधत्वस्यैवप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावादितिभावः अत्रघ्राणग्राह्यगुणत्वेघ्राणग्राह्यत्वेसतिगुणत्वाव्यापकजातिमत्त्वंतेनगंधत्वस्यलघोःसमनैयत्येता

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जा॰अ॰ तर्थमित्यपिकश्चित् अतथात्वेनप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेनतेनरूपेणप्रमेयधूमत्वादिरूपेणेत्यर्थः। व्यभिचारिणिप्रमेयत्वादौ सपक्षवृत्तिप्रमेयत्वादौतेनविरुद्धेसाध्य
२ सामानाधिकरण्याभावादतिव्याप्त्यभावेपिनक्षतिः नापीति तादृशप्रतियोगितायास्तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभाववदवृत्तित्वमपिनेत्यर्थः तेनतादृशप्रतियोगिताप्रतियो
गिकाभाववद्वृत्तितयाधूमत्वादेरवच्छेदकत्वाभावादतिप्रसंगसंभवात्स्वरूपसंबन्धात्मिकायाइत्यस्यनवैयर्थ्यंनवाग्रिमग्रन्थविरोधइतिध्येयं स्वरूपसंबन्धात्मिका
याइति प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वेहेतुः तत्तदभावप्रतियोग्युभयस्वरूपायाइतितदर्थः तत्तत्प्रतियोगिमात्रस्वरूपत्वेसामान्याभावविशेषाभावयोः प्रतियोगितायामविशेषाप
त्तिरितिध्येयं धूमत्वादेरपीति तथाचधूमवान्वन्हेरित्यादौव्याप्तिलक्षणातिव्याप्तिरितिभावः नचेतिवाच्यमितिपरेणान्वयः तथाविधेति यत्किंचित्सदंव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थ
लीयलक्षणाभिप्रायेणतथात्व तथाविधोहेतुसमानाधिकरणोयोयत्किंचिदभावस्तत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नाभाववदवृत्तित्वं तत्रार्थः तथाविधाभावीयप्रतियोगितासामान्य ^ता
सू न्य स्तन्यूनत्वमप्रसिद्धं सर्वस्यैववस्तुनस्तादृशयावत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितासत्वात्तदुक्तं यत्किंचिदिति समनियताभावयोरैक्यानुपगमाच्च तेनघटादिसामान्याभाव
स्यैवघटीयादिसंयोगसम्बन्धेनप्रमेयादिसामान्याभावतयापुनर्नाप्रसिद्धिः एकधर्मावच्छिन्नार्थं कपदं अव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयनिरुक्तेभिप्रायेणतथाविधायाएकध
र्मावच्छिन्नाप्रतियोगितातत्सामान्यशून्यावृत्तित्वमितियोजना यत्प्रतियोगितायाअवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नानधिकरणत्वंहेतुमतस्तत्प्रतियोगितायाअवच्छेदकीभूत
धर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यशून्यत्वंतत्रार्थइतिवस्तुगतिः एकपदं शृंगग्राहिकतयातत्तदभावप्रवेशार्थमिति तुरिक्तंवचस्तन्निवेशवैयर्थ्यात् यत्किंचित्सदेनैवतल्लो
भादितिध्येयम्। यद्यपिप्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादौसमवायेनसाध्यतायांव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितासामान्यशून्यत्वाप्रसिद्धेः तादृ
शाभावांतरस्यनिरुक्तप्रतियोगितानवच्छेदकतायाः प्रमेयत्वेसत्वात्तथापितादृशयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितात्वेयद्धर्मव्यापकतावच्छेदकंतत्वंविवक्षितमस्तिचप्र
मेयत्वव्यापकत्वंप्रमेयसामान्याभावप्रतियोगितायामित्यदोषः तत् अवच्छेदकत्वं अतएवेति यत्किंचिदेकाभावव्यक्तेःप्रवेशादित्यर्थः यदिसामान्याभावोनास्तितदाव
न्हिमन्निष्ठतत्तद्धूमाभावप्रतियोगितासामान्यशून्येधूमांतरेवर्तमानतयाधूमत्वस्यनिरुक्तावच्छेदकत्वनस्यादितिव्याप्तिलक्षणातिव्याप्तिनिरासार्थमेवसामान्याभावःसा
धयिष्यतइति तथाचधूमसामान्याभावस्यैवहेतुसमानाधिकरणस्यप्रतियोगितासामान्यशून्येघटादावदृत्याधूमत्वस्यावच्छेदकत्वमितिभावः ननुतादृशप्रतियोगिता
न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वंवाच्यंवन्हित्वतुघटवृत्तितादृशप्रतियोगितान्यूनवृत्यतआह तार्णातार्णेति अतिप्रसंगादिति तथाचव्याप्तिलक्षणासंभवइतिभावः एतेनेति क्वाचि राम॰
त्कंतत्र एतेनतार्णतार्णोभयाभावमादायदत्तदोषेणसामान्याभावप्रतियोगित्वमेकमेवसमस्तप्रतियोगिवृत्तिइतितदनतिरिक्तवृत्त्यैवधूमत्वमतोनोक्तातिव्याप्तिरितिप्रग २

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भोक्तं दूषयति। अतएवेति। उक्तरीत्या वन्हित्वादेरवच्छेदकत्वप्रसंगादेवेत्यर्थः। ननु प्रतियोगितानवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धरूपं वाच्यं स्वावच्छेद्यप्र
तियोगिताकत्वेन साध्यतावच्छेदकं पुनर्विशेषणीयमतो गुरुधर्मेण साध्यतायां नातिव्याप्तिरत आह। लघुरूपेति ननु घटवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिभियेव गु
रुरूपेण साध्यतायामतिव्याप्तिभियापि प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावघटितं लक्षणं वाच्यमतस्तदपि दूषयति लघुरूपेत्यादिनेत्यपि कश्चित् वन्हित्वादिलघुरूपसम
नियतं यत्प्रमेयवन्हित्वादिकं ताद्रूप्येण साध्यतायां धूमादावव्याप्तिरित्यर्थः। प्रतियोगितावच्छेदकेति हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिता या यदवच्छेदका तदभाववद्
वृत्तित्वस्य मूलस्य प्रतियोगितावच्छेदका तेन विवक्षितत्वादित्यर्थः। अत्र येन संबन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वं तेनैव तदभावो ग्राह्यस्तेन धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावः
च्छेदकत्वस्य घटत्वादेः कालिकादिसम्बन्धेनाभाववत्यात्मादौ वन्हित्वादेः समवायेनावृत्तावपि नोक्तावच्छेदकत्वं न वा धूमत्वादेः संयोगादिसंबन्धेन स्वाभाववति समवेतत्वे
प्यवच्छेदकत्वहानिः यत्तु साध्यतावच्छेदकताघटकसंबन्धेन तदभावो ग्राह्य इति तत्तुच्छं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान् वन्हेरित्यादावतिव्याप्तेः लघुतया हेतुमन्निष्ठतादृशप्र
माविशेष्याभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतस्य धूमत्वादेः स्वरूपसम्बन्धेनाभाववति धूम एव तादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य वृत्तेः तद्वृत्तित्वं च स्वरूपसंवन्धेन तद्वृत्तिसाध्य
तावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन च वर्तमानत्वं नातो धूमत्वाभावस्यैव कालिकसम्बन्धेनाश्रये धूमे समवायेन स्वरूपसम्बन्धेन च तदाश्रयेऽसत्त्वादौ कालिकविशेषणतया धूमत्वस्य
वर्तमानत्वात् अवच्छेदकत्वहानिः न च तथापि समवायेन प्रमेयस्य साध्यतायां भाववत्त्वादावतिव्याप्तिः प्रमेयत्वरूपस्यावच्छेदकस्याभावाप्रसिद्ध्या प्रमेयाभावस्य लक्षण
घटकत्वादिति वाच्यं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धर्मान्यूनवृत्तित्वस्यैव विवक्षितत्वात् तत एव समवायेन सत्ताश्रयस्य साध्यत्वेपि तादृशावच्छेदकीभूतस्य स
त्त्वस्याभाववति सामान्यादौ साध्यतावच्छेदकताघटकीभूतसमवायसम्बन्धेन वृत्तेरप्रसिद्धावपि भावत्वादिहेतौ नातिव्याप्तिः। इदं तु चिंत्यते तादृशप्रतियोगितावच्छेद
कानतिरिक्तवृत्तिभिन्नत्वापेक्षया नञर्थद्वयाप्रवेशेन लाघवात्तादृशावच्छेदकं यद्यत्तत्तत्त्वसेकातिरिक्तवृत्तित्वं साध्यतावच्छेदकस्य विशेषणं वक्तुमुचितं ननु धूमादिम
न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्यद्द्रव्यादिनिष्ठतार्णतार्णदहनोभयत्वयोवत्वेवातदनतिरिक्तवृत्त्येव वन्हित्वादिकमिति व्याप्तिलक्षणमसंभवीत्यत आह। स्वसमानेति
स्वमनतिरिक्तवृत्तित्वेनाभिमतम्। तथा च स्वसमानवृत्तिकं यद्धेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तदनतिरिक्तवृत्तित्वमर्थः। ननु स्वसमानवृत्तिकत्वस्यान्यूनानतिरिक्त
वृत्तित्वं तथा च वन्हिनिष्ठयावत्त्वादेरपि समवायादिना वन्हित्वादिसमानवृत्तित्वमेवात आह। तत्त्वं चेति स्वसमानवृत्तिकत्वं चेत्यर्थः पर्याप्तीति न च वन्हित्वपर्याप्त्यधिक
रणे यावत्त्येव वन्हौ वन्हिवृत्तियावत्त्वादेः पर्याप्तत्वाद्वन्हित्वस्यावच्छेदकत्वं दुर्वारमिति वाच्यं स्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकत्वस्योक्तत्वात् वन्हित्वपर्याप्त्य

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ना॰भ॰ वच्छेदकीभूततत्तद्वह्नित्वावच्छेदेन यावत्त्वादेः पर्य्याप्तत्वात् नचैवमनतिरिक्तवृत्तित्ववैयर्थ्यं वह्नित्वपर्य्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्य्याप्तिकतत्तद्वह्न्यन्यतरत्वादिकमादा
३ य वह्नित्वस्यापि पारिभाषिकावच्छेदकत्वापत्तेरिति भावः यावत्त्वादिकमिति आदिना तार्णतार्णोभयत्वादिसंग्रहः तथेति नवह्नित्वपर्य्याप्त्यधिकरणपर्य्याप्तिकमित्यर्थः ननु
पर्य्याप्तिः समवायः सच तार्णतार्णोभयत्वादावप्यस्त्येव तत आह। पर्य्याप्तिश्चेति अयमेको घट इति एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छेदेन घटत्वस्य पर्य्याप्तिं दर्शयितुं इमौ द्वावित्यु
४ वह्वे भयवृत्तिधर्मावच्छेदेन द्वित्वस्य पर्य्याप्तिं दर्शयितुं अन्यथा द्वौ द्वित्ववानिति प्रतीत्योर्विशेषप्रसंगादिति भावः नचायमेक इत्यादिप्रतीतेः समवायेनैवोपपत्तौ एकत्ववह्नित्वादेः पर्या
५ व प्तिसंबन्धत्वे मानाभावात्तादृप्येण साध्यतायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरिति वाच्यं इदंत्वावच्छिन्ने एव वह्नित्वमेकत्वं च पर्य्याप्तं न तु द्वित्वमित्याद्यनुभवादेव तदभ्युपगमादि
तिभावः व्यासज्यवृत्तित्वतदन्यत्वान्यतररूपेण वस्वसमानवृत्तित्वोक्त्यापि वह्नित्वादिवारणसंभवे स्वपर्य्याप्ती त्यादिपर्यंतानुधावनस्य प्रयोजनमाह त्रित्वादिकमिति
तथाच धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य वह्निधूमघटत्रितयत्वस्य व्यासज्यवृत्तितया स्वसमानवृत्तिकस्य तस्यैव नातिरिक्तवृत्तित्वं वह्निधूमोभयत्वस्यापीति ता
दृप्येण स्वसमानवृत्तिकत्वोक्तौ वह्निधूमोभयवान् धूमादित्यादावेव व्याप्तिलक्षणाव्याप्तिः स्यादिति भावः यद्यपि तार्णतार्णोभयत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकता
घटकसंबंधः पर्य्याप्तिरेव न तु समवायः तार्णमात्रसत्त्वेपि तार्णतार्णोभयं नास्तीति प्रतीतेः तथाच प्रतियोगितावच्छेदकता घटकपर्य्याप्तिसंबन्धेन तादृशोभयत्वाद्यभाव
वति प्रत्येकवह्नौ वृत्तिमत्वादेव वह्नित्वादेरवच्छेदकत्वासंभवात् स्वसमानवृत्तिकेति व्यर्थं तथापि प्रत्येकवह्नौ पर्य्याप्तिसम्बन्धेनापि न तार्णतार्णोभयत्वादेरभावः किंतु
घटादावेव अन्यथा तत्सम्बन्धेन प्रत्येकावृत्तिधर्मस्य तत्संबंधेन समुदायावृत्तित्वनियमात् उभयत्रैव प्रत्येकं द्वित्वाभावसत्त्वादिमौ न द्वावित्यपि प्रतीत्यापत्तेः नचैवमयं
द्वावित्यपि प्रत्यक्षप्रतीतिः प्रमा स्यादेकव्यक्तावपि द्वित्वस्य पर्य्याप्तिसम्बन्धेन सत्त्वादिति वाच्यं मूलावच्छिन्नो वृक्षः कपिसंयोगीत्यादिप्रतीतेर्मूलावच्छेद्यसमवायेन क
पिसंयोगाद्यवगाहित्ववदुक्तप्रतीतेरपीदंत्वावच्छेद्यपर्य्याप्तिसंबन्धेनैव द्वित्वावगाहितया प्रमात्वायोगात् एकव्यक्तेरिदंत्वावच्छेद्यपर्य्याप्तिसंबन्धेन द्वित्वरहितत्वात् अ
त एवायं न द्वावित्यादिप्रतीतेः प्रमात्वमुपपद्यते इदंत्वावच्छेद्यपर्य्याप्तिसम्बन्धेन यो द्वित्वस्याभावस्तद्वत्तितेदवगाहित्वात् नचेदंत्वावच्छेद्यपर्य्याप्त्यप्रसिद्धेः एकत्वव
न्हित्वादौ तत्सालभ्यात् एकत्वं वह्नित्वं चेदंत्वावच्छिन्ने पर्य्याप्तं न तु द्वित्वादिकमित्यनुभवस्य सर्वसिद्धत्वात् नचैकस्य द्वित्वपर्य्याप्त्यधिकरणत्वे घटद्वयशून्येपि गृहा
दावत्र घटाविति प्रतीतिः प्रमा स्यादिति वाच्यं तद्गृहनिष्ठघटे घटद्वयत्वावच्छेदेन तद्गृहवृत्तित्वविरहात् घटद्वयत्वावच्छेदेन तद्गृहवृत्तित्वावगाहिन्या प्रोक्तप्रतीतेर्भ्रम राम॰
त्वात्। अत एव घटौ न तद्गृहनिष्ठावित्याकारकधीस्तत्र प्रमा तद्गृहस्थितस्यापि घटस्य घटद्वयत्वावच्छेदेन तन्निष्ठत्वाभावसंभवात् घटपटयोर्न घटत्वमित्यादिप्रतीतेः प्रमात्व ३

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नुरोधेनव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नाधिकरणताकस्यप्रतियोगिमत्यपितदभावस्यसर्वसंमतत्वात् नचघटत्वादौघटपटोभयवृत्तित्वाभावस्य वोक्तप्रतीतिविषयःसामान्यः
घटयोर्नसमवायेनघटत्वमित्यादौसामान्यघटोभयसमवेतत्वाप्रसिद्ध्यातदभावस्यभानासंभवादितिसंप्रदायविदः परेतुतदनतिरिक्तवृत्तित्वमत्रननतदभाववदवृत्तित्वं
तथासतिहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयद्वह्निधूमोभयत्वंप्रत्येकं तदभाववान्वह्निधूमश्चेतितदुभयवृत्तित्वस्यैववह्निधूमोभयत्वेसत्वात् ताद्रूप्येणसाध्यता
यांवह्न्यादिहेतावतिव्याप्त्यापत्तेःकिंतुतादृशप्रतियोगितावच्छेदकवतीयावतीव्यक्तिस्तद्भेदकूटवदवृत्तित्वमेवतथावाच्यं तथाचवह्निमान्धूमादित्यत्राव्याप्तिरेवतादृशाव
च्छेदकीभूतयत्ताणोताणोभयत्वादिकंतद्भेदनोनिखिलवह्नेः प्रत्येकभेदकूटवतिवह्नित्वस्यावृत्तेरतःस्वसमानवृत्तिकत्वंदेयमेवेतिवदंति तत्तुच्छं हेतुमन्निष्ठाभावप्र
तियोगितावच्छेदकंयद्धूमत्वंतदभाववतिपर्य्याप्तिसंबन्धेनवह्निधूमोभयत्वस्यावृत्तित्वादेवताद्रूप्येणसाध्यतायांवह्निहेतावतिव्याप्त्यभावाद्भेदकूटनिवेशव्यर्थतापात
दिति केचित्तुताणोताणोभयंनास्तीतिप्रतीतौप्रतियोगितावच्छेदकतानिर्वाहकः समवायएवसम्बन्धोभासतेनतुपर्य्याप्तिः दण्डिपुरुषत्वाश्रयस्यसत्वेपितदवच्छिन्ना
भाववत्तादृशोभयत्वाश्रयस्यताणमात्रस्यसत्वेपितादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावेनविरुद्धस्तदवच्छिन्नाधिकरणतयासार्द्धमेवतस्यविरोधात् एवंचयथाश्रुतमेवस
म्यगित्याहुस्तच्चिंत्यं वस्तुतस्तुसमवायेनप्रमेयसाध्यकेभावत्वादिहेतावतिव्याप्तिवारणार्थमवश्यंप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्यहेतुमन्निष्ठाभावप्र
तियोगितावच्छेदकंयदन्यूनवृत्तित्वमर्थोवाच्यः तत्रान्यूनवृत्तित्वंनप्रतियोगितावच्छेदकताघटकसम्बन्धेनवाच्यं वह्निधूमोभयवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तेः हेतुम
न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयद्वह्निधूमोभयत्वंतस्यतादृशपर्य्याप्त्यधिकरणंयद्वह्निधूमोभयंतत्प्रत्येकनिष्ठस्यपर्य्याप्तिसंबन्धावच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगित्वसत्वेन
वह्निधूमोभयत्वादिकंप्रतिन्यूनवृत्तित्वात् किंतुस्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसम्बन्धेनैवतथात्वंवाच्यं तथाचवह्निनिष्ठयावत्त्वताणोताणोभयत्वादेरपिस्वावच्छिन्नप्रतियो
गित्वसम्बन्धेनवह्नित्वादिकंप्रत्यन्यूनवृत्तित्वात् वह्निमान्धूमादित्यादौवह्नित्वादेरवच्छेदकत्ववारणायस्वसमानवृत्तिकत्वेनावच्छेदकंविशेषणीयमितियुक्तमुत्पश्या
मः ननुप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्यघटकंप्रतियोगितावच्छेदकत्वंयदिप्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वरूपंतदाताणोताणोभयत्वावच्छिन्नाभावमादायः
वह्निमान्धूमादित्यादौवह्नित्वंपारिभाषिकावच्छेदकंस्यादतआह। घटकमिति प्रतियोगिताधर्मिकोभयोभावघटितलक्षणेगुरुरूपेणसाध्यतायामव्याप्तिमपाकर्तुमा
ह एवंचेति ननुधूमत्वमेकस्मिन्नेवपर्य्याप्तमित्यादिप्रतीतेः प्रत्येकवृत्तिधर्मावच्छिन्नाधिकरणताकत्वावगाहितयैवोपपत्तौधूमत्वादेःपर्य्याप्तिसंबन्धेनमानाभावइति व
धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः स्वपदेनधूमत्वस्यगृहीतुमशक्यत्वात् एवंसत्तात्वस्यविशिष्टसत्तात्वानतिरिक्तवृत्तितयासत्वादिसाध्यकजातिम त्वादिहेतावव्याप्तिः

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जा·अ श्चेत्यत आह। वस्तुतस्त्विति। तदवच्छिन्नेति। हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्तद्धर्मावच्छिन्नाभाववत्त्वसम्बद्धं यद्धर्मविशिष्टसामान्यं तदेव पारिभाषिकावच्छे-
४ दकमित्यर्थः अत्र तदाश्रयप्रतियोगिताकाभाववत्त्वोक्तौ तादृशधूमत्वाश्रयप्रतियोगिकाभयाभावादिमति प्रमेयधूमत्वविशिष्टस्य संबद्धतयावच्छेदकत्वं न स्यात् किंतु गग-
नत्वादेरेव तथात्वं स्यादत उक्तं तदवच्छिन्नेति प्रतियोगित्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन ग्राह्यं तेनायं घटएतत्त्वादित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकपटत्वसंब-
धसामान्येन कालिकसंबंधेन वा तदवच्छिन्नाभाववति नित्यगुणगगनादौ घटत्वत्वविशिष्टस्यासंबद्धत्वेपि नाव्याप्तिः पर्वतादेरुत्पत्तिकालावच्छेदेन संयोगसम्बन्धाव-
च्छिन्नधूमाभाववत्त्वात् तत्र च धूमत्वविशिष्टस्य सम्बद्धत्वात् तदसम्बद्धत्वविशिष्टसामान्यकं गगनादिकमुपादाय धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरतः प्रतियोगिव्य-
धिकरणत्वेन तदवच्छिन्नाभावो विशेष्यः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधी तदवच्छिन्नाभाववान्ग्राह्य इति तु पर्यवसितार्थः। ते-
न संयोगसम्बन्धावच्छिन्नधूमाभावस्य धूमवत्पर्वतादौ समवायादिसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेपि धूमत्वस्य नावच्छेदकत्वहानिः न वा द्रव्यं घटत्वादित्यादौ हेतुम-
न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्घटभिन्नद्रव्यत्वत्वं प्रतियोगिव्यधिकरणे तदवच्छिन्नाभाववति गुणादौ द्रव्यत्वत्वविशिष्टस्यासत्त्वेप्यव्याप्तिः। वस्तुतो निरुक्त-
प्रतियोग्यनधिकरणत्वमेव तदवच्छिन्नाभाववतः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वाच्यं नेतु प्रतियोगितायास्तत्संबन्धावच्छिन्नत्वं वृत्त्यनियामकसम्बन्धेन साध्यतायां तत्सं-
बन्धावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्ध्याव्याप्तिप्रसंगादिति ध्येयं न च घटवान्महाकालत्वादौ तादृशप्रतियोगितावच्छेदकं यद्गगनत्वं तदवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैय-
धिकरण्याप्रसिद्ध्याव्याप्तिरिति वाच्यं अत्रापि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धसामान्ये तादृशधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वयद्यनुयोगिकत्वोभयाभावस्तदसम्बद्धत्वस्य विवक्षितत- द
त्वात् तदसम्बद्धत्वमपि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन सम्बद्धत्वसामान्याभावो बोध्यः तेन घटत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति गगनत्वविशिष्टस्यापि यथाकथंचित्तादात्म्यादिना सं-
बद्धतया न पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धिनिबन्धनो व्याप्तिलक्षणासंभवः। न वा तादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतमहानसीयवह्नित्वावच्छिन्नाभाववति जलादौ वह्नित्ववि-
शिष्टस्यासम्बद्धत्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नाभाववति वह्नित्वविशिष्टस्य तत्तद्वह्नेरसम्बद्धत्वाद्व-
ह्निमान्धूमादित्यादौ वह्नित्वमप्यवच्छेदकं स्यादतः सामान्यपदं ननु कालिकादिसम्बन्धेन गगनत्वविशिष्टघटादितस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतगगनत्वाद्यवच्छि-
न्नाभाववति साध्यताघटकसम्बन्धेन सम्बद्धत्वात् पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्ध्याव्याप्तिलक्षणासम्भवः न च साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्याभि- राम·
धानान्नैष दोषः पुरुषनिष्ठसंयोगसम्बन्धेन दण्डवतः कालिकविशेषणतया साध्यतायां महाकालत्वहेतावव्याप्त्यापत्तेः गगनत्वादेः पुरुषनिष्ठसंयोगसम्बन्धेनावृत्त्यापा- ४

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धेः नचहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वंयादृशसम्बन्धावच्छिन्नंतेनैवसम्बन्धेनस्ववैशिष्ट्याभिधानात् घटत्वगगनत्वादौपारिभाषि-
कावच्छेदकत्वसकलभमितिवाच्यंधूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकमपेक्ष्यलघोर्धूमत्वस्यैवसमवायेनहेतुमन्निष्ठसंयोगसंबन्धा
वच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतयासमवायेनचधूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वस्यारत्यातस्यपारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावप्रसंगात् नचसाध्यत्वतादृशप्रतियोगि
त्वयोरन्यतरावच्छेदकताघटकसंबंधेनस्ववैशिष्ट्यस्यविवक्षणान्नोक्ताव्याप्त्यतिव्याप्त्योः प्रसंगइतिवाच्यं तादात्म्येनधूमवतः संयोगेनसाध्यतायांद्रव्यत्वादावतिव्याप्त्या
पत्तेः धूमापेक्षयालघुत्वेनहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयद्धूमत्वंतदवच्छिन्नाभाववतितत्तत्परमाणौप्रतियोगितावच्छेदकताघटकसमवायसंबंधेनधूमविशिष्ट
स्यपरमाणोः साध्यताघटकसंयोगसम्बन्धेनसंबद्धतयाधूमस्यपारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादितिचेदत्राहुः यद्यत्संबंधेनयद्धूमेविशिष्टसामान्यंनिरुक्तधर्मावच्छिन्नाभा
ववतिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनासंबद्धंतत्तत्संबंधेनतत्तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नयत्साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नंविशेष्यत्वंतदवच्छेदकसाध्यतावच्छे
दकधर्मवत्वस्यविवक्षितत्वान्नोक्तदोषः समवायेनवन्हित्वावच्छिन्नविशेष्यतायास्स्वरूपादिसंबंधेनगगनत्वावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वादेवावच्छेदकाप्रसिद्धिनिबं
धनासंभवस्यव्युदासादिति नन्वेवमपिविशिष्टसत्तावान्जातेरित्यादावतिव्याप्तेस्तादृशद्रव्यत्वाद्यभाववतिगुणादौविशिष्टसत्त्वस्यसंबद्धत्वात् स्वस्यतादृशधर्मावच्छि- ~~ता~~ विशिष्ट
न्नाभाववन्निष्ठसम्बन्धितानवच्छेदकत्वविवक्षयाकथंचित्तत्रातिव्याप्तिवारणेपिसत्तावान्भावत्वादित्यादावतिव्याप्तिः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नाभाववतिसामान्यादौसाध्यता
धेनसं बं घटकसमवायसंबन्धित्वाप्रसिद्धेः सत्तात्वस्यनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावात् नचसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येतदवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वयद्धर्मावच्छिन्नप्रतियो
गिकत्वोभयाभावस्तत्त्वंविवक्षितमतोनोक्तदोषः तथासतिप्रमेयधूमवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः धूमत्वघटिततादृशोभयत्वापेक्षयाप्रमेयधूमत्वघटिततादृशोभयत्व
स्यगुरुतयातदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरित्यस्वरसादाह। स्वविशिष्टेति। स्वपारिभाषिकावच्छेदकत्वेनाभिप्रेतं तथाचहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकेयद्वि
शिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकःसएवपारिभाषिकावच्छेदकः तदन्यत्वंसाध्यतावच्छेदकविशेषणमितिभावः अत्रविशिष्टसंबंधित्वंसाध्यतावच्छेदकसंबंधे
नग्राह्यं तेनप्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैवयथाकथंचित्संबंधेनयत्स्वविशिष्टसंबंधितन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिनपारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धिः अभाव
श्चात्रप्रतियोगिव्यधिकरणोबोध्यः तेनघटत्वाद्यवच्छेदकमात्रस्यैवस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् पारिभाषिकावच्छेद
काप्रसिद्ध्यावन्हिमान्धूमादित्यादौनाव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोग्यसंबन्धित्वंस्वविशिष्टसम्बन्धिनोविशेषणंदेयमिति

मि ४ स्व ४

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जा॰ अ॰ तुफलितार्थः तेनाभावस्यैवयथाकथंचित्कालिकादिसंबंधेनप्रतियोगिनः संबंधिनिवृत्तावपिनक्षतिः नवाहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतविशिष्टसत्तात्वादेःस
५ त्तात्वाद्यवच्छिन्नसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपिसत्तावान् जातेरित्यादावव्याप्तिः तादृशप्रतियोगित्वंतुसाध्यतावच्छेदकसंबंधाव
च्छिन्नंग्राह्यं तेननघटत्वादेरपिस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसमवायाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिवन्हिमान्धूमादित्यादावच्छेदकाप्रसि
द्धिनिबंधनोदोषः वस्तुतः पूर्ववदिहावपिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेननिरुक्तप्रतियोग्यसंबंधित्वमेवस्वविशिष्टसंबन्धिनोवाच्यं तेनवृत्त्यनियामकसम्बंधेनसाध्यतायांता
दृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वा प्रसिद्धावपिनाव्याप्तिः प्रतियोगितानवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वंहेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन त्वा
बोध्यंतेनघटत्वादेर्विषयितासम्बन्धेनघटत्वादिविशिष्टस्यज्ञानादेःसंयोगेनाभावस्यप्रतियोगिव्यधिकरणस्यघटादिविशिष्टसंबंधिनिष्ठस्यप्रतियोगितायाविषयितासम्बन्धेनाव
च्छेदकत्वेपिनतादृशावच्छेद काप्रसिद्धिः। ननूक्तपारिभाषिकावच्छेदकत्वस्यप्रवेशेमूलोक्तप्रतियोगिव्यधिकरणस्यप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियो[illegible]धिकर गिव्य
णार्थकत्वंविफलंहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यद्रव्यत्वत्वादेर्विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात्स्वविशिष्टसत्तावान्जातेरित्या
दावतिव्याप्त्यभावात् नचसंयोगेनघटाद्यभावस्यैवतत्समनियतघटविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावत्वात् तत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नस्यचवाच्यत्वस्यसर्वत्रसत्वात् प्रतियोगिव्यधि
करणस्यैवाप्रसिद्धिःस्याद्यदिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिवैयधिकरण्यप्रवेशोनस्यादितिवाच्यं यत्प्रतियोगित्वावच्छिन्नस्यानधिकरणंहेत्वधिकरणंतत्प्रति
योगितावच्छेदकीभूतधर्मोयद्विशिष्टसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकस्तत्पारिभाषिकावच्छेदकमित्यस्यनिर्दोषत्वात् घटाभावस्यघटविशिष्ट
वाच्यत्वाभावस्वरूपत्वेपितस्यघटत्वावच्छिन्नंयत्प्रतियोगित्वंतदाश्रयव्यधिकरणत्वस्यसकलभत्वादिति नचतत्रावच्छेदकभेदेपिप्रतियोगितैक्यमुक्तंघटपटाद्यभावानाम
व्यक्प्रतियोगिताकत्वापत्तेरितिचेदत्रप्रोचुः यत्प्रतियोगिताश्रयानधिकरणंहेत्वधिकरणंतत्प्रतियोगितावच्छेदकेत्याद्यभिधानेवन्हिमान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः स्वरूपसम्बंधा
त्मिकायाःप्रतियोगितायाः प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वात् वन्हित्वावच्छिन्नाभावीयंमहानसीयवह्निवह्निनिष्ठयत्प्रतियोगित्वंतदवच्छिन्नानधिकरणहेतुमत्पर्वतादिनिष्ठवन्हिसामान्या
भावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतवन्हित्वादेःस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठनिरुक्तप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगि
वैयधिकरण्यप्रवेशेतुतादृशप्रतियोगितायावच्छेदकंयद्वन्हित्वादिकं तदवच्छिन्नानधिकरणत्वं नहेतुमतः पर्वतादेरितिसदोषइत्याहुः परेतुप्रतियोगिभेदेप्येकधर्मावच्छिन्न राम
प्रतियोगितालाघवादेकैवेतिमतेवन्हिमान्धूमादित्यादौनाव्याप्तिः परंतुतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तावान्रूपत्वादावतिव्याप्तिरेवस्याद्यदिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधि ५

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

करणाभावोमैलोनस्यात् प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यघटत्वादेः सर्वस्यैवतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वेनतादृशसत्तात्वस्यपारिभाषिकानवच्छेदकत्वादितिप्राहुः इदंत्ववधातव्यं अत्रापिलक्षणेहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयद्यत्संबंधेनयादृशयादृश
धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकंतत्तत्संबंधेनतादृशतादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतान्यसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेद
कत्वमेवसाध्यतावच्छेदकेदृष्टव्यंनातःप्रागुक्तदोषाणामवकाशोनवामहानसीयवन्हित्वादेः पारिभाषिकावच्छेदकतयातदन्यत्वस्यवन्हित्वादावसत्वेपिवन्हिमान्धूमा
दित्यादावव्याप्तिः विशिष्टवन्हित्वाभिन्नस्यापिवन्हित्वस्यविशिष्टवन्हित्वावच्छिन्नविशेष्यतान्यविशेष्यतावच्छेदकत्वानपायात् ननुघटवान्महाकालत्वादित्यादावव्या
प्तिःगगनत्वादिविशिष्टस्यकालिकादिसंबंधेनसंबंध्यप्रसिद्ध्यापारिभाषिकावच्छेदकत्वासंभवात् नचसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येयादृशधर्मावच्छिन्नाभाववदनु ता
योगिकत्वयद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वोभयाभावस्तत्वंविवक्षितं तच्चगगनत्वादौसुलभमितिवाच्यं तथासतिप्रमेयधूमवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्तेरित्युक्तत्वात् धूम
त्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटिततादृशोभयत्वापेक्षयाप्रमेयधूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटिततादृशोभयत्वस्यगुरुत्वेनतदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरितिचेदत्र
क वदंति स्वविशिष्टप्रतियोगित्वानिविशिष्योपादायसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्तद्धर्मावच्छिन्नाभाववदनुयो
गिकत्वस्ययद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वव्यक्तीनांप्रत्येकस्यचद्वयोर्व्यतिरेकःसधर्मः पारिभाषिकावच्छेदकः प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वघटितोभयत्वस्यगुरु
तयाप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपितत्तद्धर्मप्रतियोगिकत्वघटितोभयाभावकूटमादायैवनातिव्याप्तिः कालोघटवान्महाकालत्वादित्यादौचगगनत्वमेवतादृशावच्छेद
कमादायलक्षणसमन्वयइतिविस्तृतस्तत्त्वे हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकोयोधर्मः प्रतियोग्यधिकरणतदवच्छिन्नाभाववत्तावच्छेदेनसाध्यताघटकसंब
धावच्छिन्नसंबंधितानिरूपितविशेषणतयायद्धर्मविशिष्टसंबंधित्वसामान्याभावस्तत्वेयद्धर्महेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरण
तावच्छेदकत्वसामान्यस्यप्रकृतसाध्याधिकरणतावच्छेदकत्वनिरूपितस्वरूपसंबंधेनाभावस्तत्वंवास्वविशिष्टसंबंधीत्यादिनिरुक्तेस्तात्पर्यात् गगनत्वादौसहजातःपा
रिभाषिकावच्छेदकत्वंसुलभमिति केचित्तु तादात्म्यसाध्यतावच्छेदकान्यतरसंबंधेनयःस्वविशिष्टसंबंधीतन्निष्ठोयस्तदन्यतरसंबंधेनप्रतियोगिव्यधिकरणोभावस्तत्प्र
तियोगितानवच्छेदकतत्त्वमुक्तलक्षणार्थः तथाचतादृशान्यतरतादात्म्यसंबंधेनगगनत्वविशिष्टसंबंधिन्याकाशेवर्त्तमानोगगनाभावोनैतादृशान्यतरसंबंधेनप्रतियो
गिव्यधिकरणस्तस्यतादात्म्येनप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् किंतुघटाभावएवतथेतितत्प्रतियोगितानवच्छेदकमेवहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतंगगनत्व

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जा·अ मितितमादायैव कालो घटवान्महाकालत्वादित्यादौ लक्षणसंगतिः नचैवं धूमगगनाभावान्यतरस्य संयोगेन साध्यत्वे वन्ह्यादावतिव्याप्तिः तादृशान्यतरत्वापेक्षया लघुत्वेन धूम-
६ त्वस्यैव हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तस्य च संयोगतादात्म्यान्यतरसंबंधेन यस्तदन्यतरत्वविशिष्टस्य संबंधी गगनाभावस्तन्निष्ठस्य तादात्म्यसं-
योगान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य धूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया धूमगगनाभावान्यतरत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति वाच्यं धूमगगना-
भावान्यतरत्वस्याप्यखंडस्य धूमत्वतुल्यतयातस्यैव हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगि-
आ तानवच्छेदकतया पारिभाषिकावच्छेदकत्वेनातिव्याप्तिविरहादिति [illegible]हु स्तन्मद्रूपवान्घटत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात् हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्रूपत्व
* द्रव्यान्यतरत्वं तस्य तादृशसंबंधेन रूपत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन रूपत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वात् तेन
त्व थाहि तादात्म्यसमवायान्यतरसंबंधेन यद्रूपविशिष्टस्य संबंधि रूपं पृथिव्यादिकं वा तत्र तादात्म्यसमवायान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणो न रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वावच्छिन्नाभा-
× वः समवायेन रूपे रूपत्वाख्यप्रतियोगिनस्तादात्म्येन च पृथिव्यादौ द्रव्यात्मकप्रतियोगिनः संबद्धत्वात् किंतु रूपत्वविशिष्टस्य तथाविधसंबंधिनिष्ठो यः पटाद्यभावस्स वा तादृशप्रति-
योगिव्यधिकरण इति रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वं तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वध्रौव्यात् नच हेतुसमानाधिकरणस्याभावस्यापि तादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्य व-
त्व क्तव्यत्वान्नैष दोषः तथा सति समवायेन घटस्य प्रमेयस्य वा साध्यत्वे तादात्म्येन हेतौ घटत्वप्रमेयेवातिप्रसंगादि तिदिक् अतएवेति वस्तुतस्त्वित्यादिकल्पस्यादृतत्वादेवेत्य-
× र्थः यथाश्रुतस्यावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्यादरे तु सत्तावान्जातेरित्यादावव्याप्तिः स्यादेवेति भावः जातिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्तात्वान्यूनवृत्तित्वविशिष्टसत्तात्वाव-
च्छेद्यत्वसमवायसंबंधावच्छेद्यत्वोभयसत्वात् अवच्छेद्यताघटितलक्षणस्यापि प्रागुक्तस्यापि सत्तावान्जातेरित्यत्राव्याप्तिरतस्तदपि परिष्करोति एवमिति स्वं साध्यतावच्छेद-
कं अत्र स्ववैशिष्ट्यं साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बंधेनैव वाच्यं तेन धूमत्वादीनां कालिकादिसंबंधेन धूमत्वादिविशिष्टस्य घटादेः संयोगिनि वर्तमानस्याभावस्य प्रतियोगि-
तावच्छेदकत्वेपि धूमवान्वन्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः स्वविशिष्टस्य संबंधित्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्यं तेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितायां कालिकादिसंबंधेन यद्धूमत्व-
विशिष्टस्य सम्बंधि तन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वविरहेपि धूमवान्वन्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः नच सामान्यतो धूमसंबंधिनि संयोगेन सर्वस्यैवाभावसत्वाद्धूमवन्नि-
ष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकाप्रसिद्ध्या कथमतिव्याप्तिरिति वाच्यं गोत्वत्वघटाभावत्वादेरेव तत्प्रसिद्धेः संयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाद्यभावप्रतियोगितायाला- राम
घवेन गवेतरासमवेतादेरिवावच्छेदकत्व नचैवमपि तदवच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्यैव नातिव्याप्तिः गोत्वादिभेदप्रतियोगितायां तत्सालभ्यात् नहि सापि गवेतरासमवेतत्वमात्रावच्छि- ६

त ^ दे कत्वा

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न्नागोरूपादौगोत्वभेदासत्वप्रसंगात् महिगोत्वत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसंबन्धावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेवनातिव्याप्तिः गवेतरासमवेतत्वाद्यवच्छेद्यत्वमा
त्रघटिततादृशोभयत्वस्यैवलघुत्वेनप्रतियोगितावच्छेदकत्वादितिविभाव्यते तदोक्तरीत्यावन्हिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिवारणार्थमेवसाध्यतावच्छेदकसंबंधे
नस्वविशिष्टस्यसंबंधित्वनिवेश्य इत्थंचनिरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येएवसाध्यवन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियो
गितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबन्धावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावसत्वाद्धूमवान्वन्हेरित्यत्रैवातिव्याप्तिः गुरुतयोक्तक्रमेणतादृशोभयत्वा
वच्छिन्नाभावोप्रसिद्धावन्हिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्वास्यादतःप्रतियोग्यसंबन्धित्वेनापिस्वविशिष्टसंबंधीविशेषणीयः तदर्थश्चप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धे न्धि
नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासम्बन्धित्वंतेनसम्बन्धसामान्येनयत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधीवन्हित्वविशिष्टसम्बन्धीपर्वतादिस्तन्निष्ठस्यप्रल
योत्पन्नकर्मात्यन्ताभावस्यप्रतियोगितानवच्छेदकंयद्घटत्वादिकंतदवच्छेद्यत्वसंयोगसम्बन्धावच्छेद्यत्वयोश्चसाधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायांसत्वेपिवन्हिमा
न्धूमादित्यादौनाव्याप्तिः नवाप्रतियोग्यसम्बन्धिसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतविशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छेद्यत्वसमवायसम्बन्धावच्छेद्यत्वयोःसा॰
धनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायांसत्वेपिसत्तावान्जातेरित्यादावव्याप्तिप्रसंगः। प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोग्यसम्बन्धीयःसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न॰
सम्बन्धितन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकंनघटाद्यभावत्वंगोत्वत्वादिकंतस्यापिसाध्यवन्निष्ठतादृशभेदादिप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् किंतुलघुसमनियतं
त गुरुप्रमेयधूमत्वादिकमेवतथा*थाचतदवच्छेद्यत्वाप्रसिद्धावन्हिमान्धूमादित्यादावसंभवोव्याप्तिर्वेत्यतः❀साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वमपिसाध्यतावच्छे तादात्म्येन
दकसम्बन्धावच्छिन्नंग्राह्यं तेनसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वप्रसिद्धेर्वलक्षणसंभवः वस्तुतःप्रागुक्तयुक्त्यात्रापि गोत्वसाध्य
साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेनप्रतियोग्यसम्बन्धिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबन्धिनोवक्तव्य नतुप्रतियोगितापितादृशसम्बन्धावच्छिन्नाग्राह्या नन्वेवमपिसा॰ तेनतद्व्यक्ति
ध्यतावच्छेदकसम्बन्धेनप्रतियोग्यसम्बन्धिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसम्बन्धिनिष्ठाभावाप्रसिद्धाविभुत्वविशिष्टघटवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिः महाका त्वं
लान्यत्वघटत्वावच्छिन्नाभावस्यैवतादृशस्यकथंचिन्महाकालेप्रसिद्ध्यात्तत्राव्याप्तिवारणेपितद्वन्हीयसंयोगसम्बन्धेनवन्हेःसाध्यतायांसद्धेतावव्याप्तिः तत्संबन्धेनयत्प्रतियो
गिसम्बन्धितदन्यत्वस्यतद्वन्हिमत्स्वभावात् महाकालनिरूपितविशेषणतयाघटादेः साध्यतायांमहाकालत्वहेतावुक्तक्रमेणाप्यव्याप्तिवारणासंभवाच्च तेनसंबन्धेनयः
प्रतियोगिसंबन्धीतदन्यत्वस्यमहाकालेविरहात् नचसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धसामान्येसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसम्बन्धियत्किंचिद्वृत्त्यनुयोगिकत्वमादायप्रतियो

*विशिष्ट   *त्व   ❀ तादात्म्येनगोत्वसाध्य॥ तद्व्यक्तित्वं हेतुः

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जा॰अ॰ गितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभावस्तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वं निवेश्यमतो गगनाभावद्वारैव प्रसिद्धिरिति वाच्यं स्वरूपसंबन्धेन गगनादे
७ र्वृत्तिमत्वपक्षे स्वप्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावगर्भनिरुक्त्याद्दरात्। तत्र गगनाभावमादाय प्रसिद्ध्यसंभवात् कालिकविशेषतायां गगनत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वसाध्य
वन्महाकालानुयोगिकत्वयोः सत्वादिति चेदेतदस्वरसेनैव प्रतियोगितयोरित्यादिना प्रतियोगिवैयधिकरण्यमुपेक्ष्य लक्षणान्तरं वक्ष्यत इत्येके परे तु निरुक्तप्रतियोग्यसंबंधिप्र
कृतसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां यद्यद्धर्मावच्छेद्यत्वसाध्यताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणप्रकृतहेतुम
न्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येपि तादृशोभयाभावकूटवत्वं विवक्षितं अस्ति च समवायाद्यवच्छिन्नघटाद्यभावप्रतियोगितायां पत्कालिकसंबंधावच्छिन्नत्वघटत्वावच्छिन्न
त्वोभयाभाववत्वं तद्वप्रतियोग्यनधिकरणमहाकालनिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येपीति घटवान्महाकालत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः यद्यदिति वीप्सादरात् निरुक्तप्रतियोग्यन
धिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्य एव गुणत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसम्बन्धावच्छेद्यत्वोभयाभावसत्वेपि धूमवान्वन्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः धूमत्वावच्छेद्यत्वसं
योगसम्बन्धावच्छेद्यत्वोभयाभावस्यापि तादृशत्वेन तस्यैव प्रतियोग्यनधिकरणवन्हिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये विरहात् संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमाभावप्र
तियोगितायां तदसत्वादित्याहुः ननु स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकेऽयत्रानवच्छेदकत्वं न तादृशावच्छेदकप्रतियोगिकभेदमात्रं धर्ममात्रस्यैव तादृश
यत्किंचिदवच्छेदकभिन्नत्वेन व्याप्तिलक्षणासंभवप्रसंगात् किंतु तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताको भेदस्तथा चावच्छेदकत्वगर्भायां निरुक्तेः प्रमे
यधूमवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्तिः अवच्छेद्यत्वगर्भायास्तु प्रमेयवन्हिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयवन्हित्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकवृत्तिप्र
तियोगितायां लाघवेन वन्हिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेनैवावच्छेदादत आह। प्रतियोगिताश्चेति। तादृशावच्छेदकनिष्ठप्रतियोगिताव्यक्तयो विशिष्य तत्तदव
च्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेन प्रवेशनीया न त्वनुगततादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेन यतो गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे व्याप्तेर्दुर्वचत्वं स्यादित्यर्थः। स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावी
यप्रतियोगिताविशेष्योपादाय तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटवत्वं निवेशनीयमिति तत्व पव्याख्यानं तत्तत्प्रतियोगिताविशेषितावच्छेदकत्वव्यक्तीनां वा
त्विकतत्तदवच्छेदकत्वव्यक्तीरपेक्ष्य गुरुत्वेन तत्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदानामप्यप्रसिद्ध्यादुर्वचत्वतादवस्थ्यात् यदि च सममनियतनानाधर्माव
च्छिन्नप्रतियोगित्वस्य भेदेमानाभावस्तदा तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटस्य प्रवेशेपि न क्षतिः तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य तत्तदवच्छेदकत्वसम राम
नैयत्याभावेन गुरुत्वस्याकिंचित्करत्वादिति ध्येयं सम्बन्धभेदमिति इदं च प्रागेव निरुक्तेव्याख्यायां प्रपंचितं ननु प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितापाः सं ७

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

योगत्वावच्छेद्यत्वेपिसंयोगत्वस्यस्वविशिष्टसम्बंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाभावात् संयोगीसत्वादित्यत्रातिव्याप्तिरतआह। भावश्चेति। निरुक्तित्रयेपिशेषः
तथाचनिरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणस्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वंसंयोगत्वेप्यक्षतमितिहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायाः तदवच्छेद्यत्वाभा
वादेवनातिव्याप्तिरितिभावः नन्वेवंगोमान्महाकालत्वादित्यत्राव्याप्तिः गोत्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्याभावमात्रस्यैवसाध्यताघटककालिकसम्बन्धेनप्रतियोगिसमा
नाधिकरणतयास्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठप्रतियोग्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाप्रसिद्धेरतआह। कालिकेति तथाचस्वावच्छिन्नाधिकरणसाध्यवत्
खण्डकालनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकतयैवतत्तद्व्यक्तित्वेनिरुक्तावच्छेदकत्वंसुलभमितिभावः। ननुहेतुमन्निष्ठाभावीयसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावः
च्छेदकमात्रस्यैवघटत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्ध्यावह्निमान्धूमादित्यादाव
व्याप्तिवारकंद्वितीयनिरुक्तावभावप्रतियोगिवैयधिकरण्यप्रवेश्यतामवच्छेद्यत्वघटिततृतीयनिरुक्तावपिहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्यस्यैवधूमत्वविशिष्टसं
बन्धिनिष्ठाभावीयसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावात् धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिवारणार्थमभावेतद्विशेषणंदीयतां
प्रथमनिरुक्तौतुप्रतियोगिवैयधिकरण्यमभावविशेषणंकिमर्थमित्याशङ्क्यते नचेतिवाच्यमितिपरेणान्वयः संयोगीद्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिवारणमेतस्यफलं अन्यथो
पपादयति संयोगत्वावच्छिन्नेति वृत्तेरिति अव्याप्त्यनवकाशादित्यग्रेन्वयः संयोगिसत्वादित्यादावतिव्याप्तिवारणमिदमीयस्यफलमन्यथाकुरुते गुणादीति द्रव्यत्वत्वं
द्रव्यान्यासमवेतत्वविशिष्टसकलद्रव्यसमवेतत्वं तच्चनसमवायसम्बन्धेनाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकंलाघवेनद्रव्यान्यासमवेतत्वस्यैवतत्वादित्यतस्तथैवाह।
द्रव्यमात्रेति द्रव्यान्यासमवेतइत्यर्थः। अवृत्तेरिति। अतिव्याप्त्यनवकाशादितियोजना धूमवानितिसंयोगेनद्रव्याणामव्याप्यवृत्तितयाधूमत्वावच्छिन्नाभाववत्यपिधूम
त्वादिविशिष्टस्यसत्वादितिभावः ननुहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्योगोलकासंयुक्तत्वंधूमत्वविशिष्टस्यतदवच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वादेवनातिव्याप्तिर
तआह। नहीति इत्थंचावच्छेदकनिरुक्तौप्रतियोगिवैयधिकरण्यप्रवेशमूलोक्तहेतुसमानाधिकरणाभावेपितदवश्यमन्यथाहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकी
भूतसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नस्याधिकरणेगुणादौसंयोगत्वादिविशिष्टस्यावृत्तेः संयोगीद्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिरितिभावः ला
घवमभिप्रेत्याह। प्रतियोगितयोरिति मौलद्वदमीयप्रतियोगितयोरित्यर्थः। तथाचहेतुमन्निष्ठाभावीययद्यत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्रू
पावच्छिन्नतत्तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववद्संबद्धस्यैवविशिष्टसामान्यकत्वंप्रथमस्यतुस्वविशिष्टसम्बंधिनिष्ठाभावीययत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगि

त्वे   द्व स्वा   द्वितीयस्य

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तानवच्छेदकीभूतहेतुसमानाधिकरणाभावीयतत्तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वमर्थः तत्तत्संबन्धावच्छिन्नपर्य्यवसन्नस्यैकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्या
ननुगमाद्विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वप्रवेशावश्यकत्वेनसम्बन्धांतरप्रवेशगौरवात्तदपेक्ष्य लाघवाच्चाह। विशेषणतेति। अभावीयविशेषणतायालक्षणघटकत्व
मभिप्रेत्याह तदन्यत्वेति प्रमाविषयतीयविशेषणतायास्तथात्वमभिप्रेत्याह। तदन्यत्वप्रकारेति। साध्यवत्त्वस्यावश्योपस्थितिकत्वात्तदघटितधर्मस्योपस्थितिलाघवा
त्तमादायैवातिव्याप्तिवारणंसुघटमित्याशयेनाह। साध्यवत्वेति। नन्वेवंविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येयद्धर्मविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिता
नवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वोभयाभावः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेनतद्धर्मावच्छिन्नो हेतुव्यापकइत्युक्तक्रमेणतृतीयार्थः
फलितः तथाचविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यएवसाध्यतावच्छेदकीभूतसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वाभावेनतादृशोभयाभावसत्वात् धूमवान्वन्हेरि
त्यादावतिव्याप्तिः नचहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वंनदेयमितिवाच्यं वन्हिमत्त्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वादीनांसंयोगादिसबंधेनाभाव
स्यहेतुमतिसत्वेनवन्हिमान्धूमादित्यादौसर्वत्रैवाव्याप्तिप्रसंगादित्यतः साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वांशपरित्यागेनतृतीयस्यार्थेनिःकृष्य दर्शयति तथाचेत्या
दिना। यद्धर्मेति। यत्पदं साध्यतावच्छेदकपरं। तत्सम्बन्धावच्छिन्नेति। विशेषणताविशेषावच्छिन्नेत्यर्थः अत्रप्रतिपदव्यावृत्तिरुक्तदिशाबोध्या नचनिरुक्तप्रतियोगिता
सामान्येयद्धर्मविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वंसाधनेनतद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेवलाघवाद्व्याप्ति
रुचितेतिवाच्यं सामान्यपदस्यव्यापकतावाचित्वेन निरुक्तप्रतियोगितात्वव्यापकावच्छेदकंयद्धर्मावच्छिन्नतन्निष्ठविशेषणताविशेषावच्छिन्नाभावप्रतियोगिताव
च्छेदकावच्छेद्यता त्वमित्यर्थपर्यवसानेनप्रमेयधूमवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः प्रमेयधूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वस्यगुरुधर्मतयावन्हिव
न्निष्ठाभावप्रतियोगितात्ववन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेनतादृशप्रतियोगितात्वव्यापकतावच्छेदकत्वात्। अस्माकंतुप्रमेयधूमत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्र
तियोगितानवच्छेदकं यद्यः पिण्डभेदत्वंतदवच्छेद्यत्वाभावस्यैवसाधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वव्यापकत्वाभावेनातिव्याप्त्यभावात्। एतेनसाधनसमानाधिकरणा
भावसामान्येयद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणाभावत्वंतादृशाभावप्रतियोगितासामान्येवायद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितात्वंसाधनेतद्धर्मावच्छिन्नसा
मानाधिकरण्यंव्याप्तिर्लाघवादित्यपिप्रत्युक्तमिति ध्येयं साध्यसाधनभेदेनव्याप्तेर्भिन्नतया प्रमेयवन्हित्वादिनागुरुधर्मेणसाध्यतास्थलेएवसाध्यतावच्छेदकावच्छेद्य
त्वाप्रसिद्ध्याप्रोक्तक्रमेणव्याप्तिर्वाच्या वन्हिमान्धूमादित्यादौतुलघुक्रमेणसाध्यतास्थलेहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येयत्संबंधावच्छिन्नत्वयद्धर्मावच्छिन्न

ननु तथापि धूमवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्तिः। हेतुमन्निष्ठव्यधिकरणविशेषणताविशेषसंबंधावच्छिन्नधूमाभाव प्रति) वीयप्रतियोगि

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्वोभयाभावघटितैवसावक्तव्याशब्देकयस्याकिंचित्करत्वादित्याह। यत्रसद्धेतुविशेषइति नव्यमतमुपन्यस्यति गौरवेति यादृशप्रतीत्यागुरोरवच्छेदकत्वप्रसिद्धिः ता
दृशबुद्धौगौरवज्ञानस्ययदिविरोधित्वंस्यात्तदामानाभावाद्गुरोरवच्छेदकत्वंनस्यात् नचैतदस्तीतिभावः यद्यपिगौरवज्ञानमात्रेनावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकंविशिष्ट
सत्तात्वस्यद्रव्यत्वत्वापेक्षयागुरुत्वग्रहेपिविशिष्टसत्तानास्तीतिप्रतीत्यातदवच्छेदकत्वग्रहस्यप्राचैः स्वीकृतत्वात् नचतद्धर्मसमानाधिकरणधर्मेधर्मिकस्तदपेक्ष च्यैः
यालघुत्वग्रहस्तद्धर्मस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकः नीलधूमत्वसमानाधिकरणधूमत्वेतदपेक्षयालघुत्वग्रहेपिनीलधूमोनास्तीतिप्रतीत्यानीलधूमत्वस्यावच्छेदक
त्वावगाहनस्यसर्वसंमतत्वात् नापितद्धर्मसमनियतधर्मेधर्मिकएवतद्धर्मापेक्षयालघुत्वग्रहस्तद्धर्मस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकइतिसांप्रतं घटज्ञानत्वापेक्ष
यालघुनोपिज्ञानत्वस्यघटज्ञानत्वसमनियतत्वाभावाद्गुरुणोपिघटज्ञानत्वस्यसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नघटज्ञानाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वापत्तेः तथापिसंस
र्गमर्यादयाप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहंप्रतितादात्म्येनकंबुग्रीवादिमत्त्वरूपगुरुधर्मः प्रतिबंधकइतिनकदाचिदपितेष्ववच्छेदकत्वग्रहइतिप्राचांतात्पर्यंवस्तुतः सं
प्रति सर्गमर्यादयाकंबुग्रीवादिमत्त्वावच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वावगाहिज्ञानेसमानविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्याकंबुग्रीवादिमत्त्वापेक्षयालघुधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्व
ज्ञानत्वेनैवप्रतिबंधकत्वंप्राचामभिप्रेतं तथाचजलादौनिर्वन्हित्वस्याग्रहदशायांवन्हिभ्रमस्येवतदुक्तक्रमेणगौरवस्याग्रहदशायामपिकंबुग्रीवादिमत्त्वावच्छि
प्रति न्नप्रतियोगिताकत्वेनतादृशग्रहोजायतएव अन्यथाकंबुग्रीवादिमान्नास्तीतिधियोः बाधनिश्चयविधयाविशिष्टधीविरोधित्वानुपपत्तेः कंबुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्न स्वरूप
स्यविशिष्टबुद्धौतदवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनाभावनिश्चयस्यविरोधित्वादितिध्येयम्। प्रतीतेर्बलमवच्छेदकत्वावगाहित्वं गुरुरपीति तथाचस्वरूपावच्छेदकत्वघ संघा=
टितंमूलोक्तंयथाश्रुतमेवलक्षणंसम्यक् प्रमेयधूमत्वादेस्तादृशावच्छेदकत्वेनव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिविरहादितिकृतंपारिभाषिका वच्छेदकत्वनिर्वचनेनेतिभावः।
ननूक्तज्ञानस्यविरोधित्वात्तादृशप्रतीत्यावच्छेदकत्वंनावगाह्यते परंतुकंबुग्रीवादिमन्निष्ठप्रतियोगिताकाभावमात्रमित्याशंक्यनिषेधयति। नचेति। अवलम्बनंविषयः
तथाविधेति। कंबुग्रीवादिमत्त्वाश्रयेत्यर्थः तादृशप्रतीतेः कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्याकारकप्रतीतेः अनुदयादिति तथाचत्वन्मतेकंबुग्रीवादिमदंतरस्याभावमादायत
दुदयप्रसंगइतिभावः ननुतथाविधयत्किंचिद्व्यक्तिनिर्णयेसएवप्रतिबंधकः अन्यथाविशेषादर्शनदशायांतवापिकंबुग्रीवादिमान्नास्तीतिप्रतीतिर्जायतएवतत्रैस्यतआ
ह। अतएवेति गुरुधर्मस्यावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः नप्रमाणमिति कंबुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नाभावप्रकारत्वेनतादृशान्वयबोधोभ्रमइतितादृशशब्दस्यभ्रमजनकत्वेन।
प्रमाणत्वं त्वन्मतेचकंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावशून्यतायाघटवत्त्वे सत्वात् तादृशप्रतीतेर्भ्रमत्वमितितादृशशब्दोप्यप्रमाणंनस्यादित्यर्थः ननुभ्रमत्वस्यप्र
प्रकारकत्वे

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

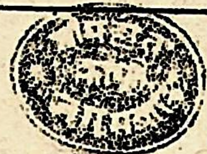
तञा

जा॰अ॰ कारभेदेनभिन्नत्वात्सर्वत्रतदभाववद्वृत्तिशेष्यकत्वनभ्रमत्वघटकंसमवायेनगगनादिभ्रमेन्निवेशवैयर्थ्यात्। तथाचतत्रैवप्रकृतेपिकंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावप्रका
९ रतामात्रेणतादृशान्वयबोधोभ्रमोभविष्यतीत्याह प्रमाणंचेति। तथाचतत्रापिकंबुग्रीवादिमान्नास्तीतिशब्दः प्रमाणंनस्यादित्यकामेनापिप्रकृतेभ्रमत्वंतदभाववद्विशेष्य
कत्वघटितंवाच्यमितिभावः धूमोनवन्हिव्याप्यइत्यादेर्वन्हिव्याप्याभावकूटार्थकत्ववत् कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादावपिकंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावकूटबोधकत्वा
देवतादृशशब्दस्याप्रामाण्याद्युपपत्तिरन्यथाधूमालोकसाधारणानुगतव्याप्तेरभावादालोकगर्भव्याप्तित्वावच्छिन्नाभावस्यधूमेसत्वात्तमादायधूमोनवन्हिव्याप्य
नुप इतिवाक्यस्याप्रामाण्यापत्तेः एवंगुरुधर्मस्यानवच्छेदकतयातादृशधर्मावच्छिन्नविशिष्टबुद्धिंप्रतितादृशधर्माश्रयप्रतियोगिकाभावकूटवत्तानिश्चयत्वेनैवानन्यग
त्याविरोधित्वकल्पनात् कंबुग्रीवादिमान्नास्तीतिदशायांकंबुग्रीवादिमदस्तीतिज्ञानविरोधापिघटतद्वृत्तिप्राचीनमतनिर्भरः अतोगुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वेव्याप्तेरपि
दुर्वचत्वमित्याह नचैवमिति लघ्वितिद्रव्यंगुणाद्विशिष्टसत्ताद्वाइत्यादौद्रव्यत्वसमनियतानांगुणत्वविशिष्टसत्तादीनामित्यर्थः अव्याप्तिमुपपादयति। गुणादीति। ननु व
हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वव्यक्तीनांतत्तद्व्यक्तित्वेनाभावकूटवत्वमेवसाध्यतावच्छेदकांशेनिवेश्यमतोनोक्तदोषोतआह। तत्तदिति यद्यपिगुरोरवच्छेदकत्व इत्य
पक्षेपिस्वस्वप्रतियोगिव्यधिकरणाभावघटितव्याप्तेस्तत्तत्प्रतियोगितागर्भत्वेनदुर्ज्ञेयत्वं। तथापिव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयव्याप्तेरभिप्रायेणेदं तत्रप्रतियोगिवैयधिकरण्या
प्रवेशात् निरवच्छिन्नहेत्वधिकरणवृत्तिकाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेवसर्वत्रव्याप्तिप्रविष्टमित्याशयेनेदमितितुपरमार्थः तेनाव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलेपिव्याप्ते
ढु र्नदुर्ज्ञेयत्वमितिध्येयं। द्रव्यत्वत्वेति द्रव्यनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वापेक्षयाद्रव्यत्वत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यगुरुतयातदवच्छिन्नाभावाप्र
सिद्धेरितिभावः। ननुहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नाभाववद्संबंधस्वविशिष्टसामान्यकभिन्नत्वंस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयप्रति
न योगितावच्छेदकीभूततादृशधर्मावच्छिन्नत्वंयत्साध्यतावच्छेदकंतदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यंव्याप्तिरित्यत्रवादुर्ज्ञेयत्वाभावात्तथैवव्याप्तिर्वाच्येत्यतआह उपदर्शितेति
स्वत्वादित्यादिनाव्यापकतापर्यवसन्नत्वस्यतत्तदवच्छेदकत्वाभावगर्भसामान्यत्वस्योपग्रहः अतएवगुरोरवच्छेदकत्वादेवसंगच्छतइति अन्यथाग्राह्यगंधत्वापेक्षयागुरुत्वेनघ्राण
ग्राह्यगुणत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्यान्यद्वृत्तिकत्वंव्यभिचारितत्वं तत्रनस्यादितिभावः यद्यपिसाध्यव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वमेवव्यभिचारः सचग्राह्य
गंधत्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वेनैवतत्रसकलभइत्यपिशक्यतेवक्तुं तथापितद्धेतुः प्रकृतसाध्यानुमितिविरोधितयाहेत्वाभासतानस्यात् यद्विषयकत्वेनयादृशानुमानविरो राम॰
धित्वंतस्यैवतत्रतथात्वादितिभावः॥ ॥ इतिश्रीजगदीशविरचिता १ वच्छेदकत्वनिरुक्तिः समाप्तिमगमत्॥मितिफाल्गुणकृष्णषष्ठीमंदवासरे सम्वत् १९३०॥श्रीरामचंद्रप्र॰ ९

कैनिलंवा

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

॥इतिजागदीश्यवच्छेदकत्वनिरुक्तिःसमाप्तिमबिभ्रत्॥

CC-0.Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri